

تاریخ ذوالقرنین

جلد اول

نامه خاقان

تألیف: میرزا فضل الله شیرازی، متخّص به خاوری
(۱۲۶۶ - ۱۱۹۰ هـ)

تصحیح و تحقیق: ناصر افشارفر

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
تهران ۱۳۸۰

سخن کتابخانه

از دیر باز، کتابخانه‌ها به عنوان پایگاه اطلاعاتی، علمی و فرهنگی، از مهمترین عوامل ترقی مادی و معنوی جوامع و شاخصه توسعه یافته‌گی به شمار می‌آمده‌اند. در این میان گنجینه‌های نسخه‌های خطی از اهمیتی دو چندان برخوردار بوده و ملت‌ها به وجود چنین ذخایر معنوی مباهات می‌کرده‌اند.

کتابخانه مجلس شورای اسلامی، با داشتن بیش از بیست و دو هزار جلد نسخه خطی یکی از ارزشمندترین کتابخانه‌های موجود دنیا است. این کتابخانه در طول حیات خویش، در کنار نگهداری و تهیه نسخ خطی، تلاش‌هایی نیز در زمینه تصحیح و احیای آنها داشته است. اماً این بار مفتخریم به اطلاع دانشمندان و پژوهندگان برسانیم که با تأسیس مرکز پژوهش و آموزش کتابخانه مجلس شورای اسلامی، سعی بر آن است تا کار احیا و نشر نسخ خطی را شتاب و غنای بیشتری بخشیم و با تصحیح انتقادی و نشر متون بر جای مانده از پیشینیان، بنیادهای رشد و تعالی فرهنگی جامعه خویش را مستحکم، و نسل جوان را با فرهنگ و تمدن والای ایران و اسلام، بیش از پیش آشنا سازیم.

اثر حاضر، به نام تاریخ ذوالقرنین نگاشته میرزا فضل الله شیرازی، متخالص به خاوری، که به کوشش اندیشور گرامی جناب آقای ناصر افشارفر تصحیح شده، یکی از دستنوشت‌های ارزشمند این کتابخانه است که با تصحیح آن، گامی دیگر در جهت احیای متون کهن برداشته شد و اینک به پیشگاه شما خواننده اندیشمند عرضه می‌شود.

سید محمدعلی احمدی ابهری
رئیس کتابخانه، موزه و مرکز اسناد
مجلس شورای اسلامی

فهرست مطالب

مقدمه مصحح	.....
تاریخ مسمی به ذوالقرنین	۱.....
[مقدمه مؤلف]	۳.....
[شرح حال نگارنده]	۶.....
فصل نخست: اوضاع ایران تا پیش از سلطنت فتحعلی شاه قاجار	۱۱.....
بخش ۱	.....
- ذکر شمه [ای] از اوضاع مملکت و سلطنت ایران	۱۳.....
بخش ۲	.....
- ذکر نسب ایل جلیل قاجار، خاصه سلسله جلیله شاهنشاه تاجدار - خلدالله	۱۹.....
ملکه	۱۹.....
- ذکر احوال نواب فتحعلی خان، اعلیٰ جد صاحبقران زمان	۲۱.....
- ذکر حالات و فتوحات محمدحسن خان و خاتمه کار آن شهریار جladت نشان و	.....
شمه‌ای از احوال نواب حسین قلی خان الملقب به جهانسوز شاه	۲۴.....
- ذکر احوال و اوضاع اولاد امجاد نواب محمدحسن خان و پدر و عم بزرگوار حضرت	.....

۲۷	صاحبقران
۲۹	- ذکر ولادت با سعادت اعلیحضرت صاحبقرانی
۳۳	بخش ۳
۳۳	- ذکر انتقال دولت زند به این سلسله ارجمند و بیان مختصری از حالات و فتوحات خاقان شهید ظفر مند تا هنگام ولیعهدی خاقان عدویند.
۴۲	- ذکر عزیمت سلطان شهید به مملکت آذربایجان و احضار صاحبقران کشورستان از شیراز و تفویض منصب ولیعهدی دولت جاوید طراز.
۴۵	- ذکر شتافتن سلطان سعید به آذربایجان و فتح قلعه شوشی و اختتام کار آن حضرت از ظلم سپهر آبنوosi
۵۱	بخش ۴
۵۱	- ذکر رسیدن خبر قتل سلطان شهید به شاهنشاه صاحبقران و مسارت او به دارالخلافه طهران.
۵۵	بخش ۵:
۵۵	- ذکر فتنه صادق خان شقاوی پرنفاو و رسیدن این خبر به خسرو آفاق.
۵۷	- ذکر عزیمت شاهنشاه دشمن شکن به دفع صادق خان پرنفاو و شکست آن مردود عاق از تائیدات حضرت قاسم الارزاق.
۶۰	- ذکر نهضت موکب ظفر عنان به جانب بلده طیبه زنجان و امورات اتفاقیه در آن سامان و رجعت به دارالخلافه طهران.
۶۳	- ذکر رسیدن نعش سلطان شهید و استقبال صاحبقران رشید و روانه کردن به نجف اشرف - علی ساکها آلaf التحیه و التحف.
۶۵	- ذکر حمل و نقل اندوخته سلطان سعید از قراتپه استرآباد
۶۷	فصل دوم: به تخت نشستن فتحعلی شاه قاجار و تسلط بر ایران
۶۹	بخش ۱ :

- بهاریه سال فرخ مآل یونتئل ترکی مطابق با سنه یکهزار و دویست و دوازده هجری و جلوس صاحبقران کشورستان به اورنگ سلطنت ایران و توران به یاری ملک منان.....	۶۹
- ذکر وصول محمود میرزای افغان از روی تظلّم بی پایان به درگاه حضرت صاحبقران کامران.....	۷۳
- ذکر تکامل محمد تقی خان یزدی در خدمات دیوان و ظهور خدمتگزاری او از سعی امینان دولت جاوید ارکان.....	۷۵
- ذکر فتنه محمد خان زند و شکست او از خدمات سپاه ظفر پناه عدویند.....	۷۷
- ذکر ظهور مخالفت خوانین آذربایجان و حرکت رایات اعلیٰ به آن سامان و تنبیه آن غولان وادی خذلان.....	۸۰
- ذکر وصول خبر طغیان حسین قلی خان برادر شاهنشاه صاحبقران و رجعت موکب فیروز به عراق از آذربایجان.....	۸۴
- ذکر صادرات عرض راه و آوردن محمد خان زند روسیاه و خبر مخالفت سلیمان خان گمراه و تدبیرات شاهنشاه آگاه.....	۸۷
- ذکر حرکت حسین قلی خان از اصفهان به صوب کرماز و فراهان و داستان محمد ولی خان قاجار نادان و اختتام کار ایشان و اطاعت حسین قلی خان.....	۸۹
- ذکر صادرات ایام توقف طهران و عفو زلات سلیمان خان با خذلان و سیاست سایر منافقان و روانه داشتن محمود میرزا به ولایت افغان با امراء خراسان.....	۹۴
- ذکر حرکت مذبوج اسحق میرزای صفوی و گرفتاری او از فضل توجه دودمان علوی	
.....	۹۶
- ذکر عزیمت جعفر قلی خان دنبلي به ولایت خوی و تعیین سپاه از درگاه شاهنشاه کی به دفع و رفع وی.....	۹۸
- ذکر وصول ایام زمستان و هنگام آرام در شبستان و تعداد بعضی خیرات و مبرات و فی الجمله تذکاری از احوال حسن قلی خان و حکومت او در سمنان و کاشان.....	۱۰۰
.....	۱۰۳
.....	۲ بخش

- ذکر بهاریه خجسته مآل قوی ئیل ترکی مطابق با سنه یکهزار و دویست و سیزده هجری [قمری] و عزیمت رایات ظفرآیات به صوب خراسان و تعیین شاهزاده عباس میرزا با منصب جلیل ولیعهدی دولت به ایالت آذربایجان ۱۰۳
- ذکر حرکت موکب فیروزی نشان به جانب مملکت خراسان و اوضاع اتفاقیه و فتح قلعه نیشابور ۱۰۶
- ذکر حرکت موکب اقدس از ظاهر شهر نیشابور و وصول به خارج ارض فیض ظهور اتفاقیه تا حرکت رایات منصور ۱۰۹
- ذکر صادرات عرض راه مملکت خراسان تا ورود موکب فیروزی نشان به صوب دارالخلافه طهران ۱۱۱
- ذکر وصول موکب نواب ولیعهد دوران در مملکت آذربایجان و فتح قلاع هودر و خوی و شکست جعفرقلی خان ۱۱۴
- ذکر ورود محمود میرزای افغان [در] نوبت ثانی به درگاه عرش مبانی و بروز مرحمت حضرت صاحبقرانی درباره آن سرگردان وادی بی سرو و سامانی ۱۱۷
- ذکر سور با سرور یوسف کتعان سلطنت نواب حسین علی میرزا ۱۱۹
- ذکر شمه [ای] از اوضاع مملکت و دولت انگریز و سبب مراوده و آمد و رفت ایشان با این شوکت جاوید آمیز و آمدن میرزا مهدی علی خان از جانب سرکار دولت کمپنی و ورود فرستادگان تیپو سلطان پادشاه دکن ۱۲۴
- ذکر تفویض ایالت ممالک طبرستان و فارس به نواب شاهزادگان و آمدن فرستادگان معتبر از جانب اللہیارخان قلیچی خیره سر حاکم سبزوار ۱۳۰
- بخش ۳** ۱۳۲
- بهاریه سال فیروزی مآل پیچی ئیل ترکی مطابق با سنه یکهزار و دویست و چهارده هجری و عزیمت خراسان و مأموریت نواب نایب‌السلطنه به آذربایجان و سیاست صادق خان شفاقی نادان ۱۳۲
- ذکر اوضاع سفر خراسان و فتح قلعه مزینان و مراجعت محمد میرزای افغان و ورود فرستاده قیصر میرزای ایضاً و سور شاهزاده محمد ولی میرزا ۱۳۴

- ذکر صادرات ایام توقف طهران و عزیمت دارالسلطنه قزوین و عیش نواب محمدعلی میرزا و سایر اوضاع و رجعت به تختگاه در ورود به دارالخلافه طهران.....	۱۳۹
- ذکر ورود جان ملکم بهادر ایلچی دولت بهیه انگریز و مأموریت حاجی خلیل خان قزوینی ناجر به سفارت آن شوکت عزت آمیز.....	۱۴۱
بخش ۴	۱۴۴
- بهاریه سال فرخ مآل تفاوقی ئیل مطابق با سنه یکهزار و دویست و پانزده و مأموریت امرا به محاصره ولایات سبزوار و نیشابور.....	۱۴۴
- ذکر سیاست جناب حاجی ابراهیم خان اعتمادالدوله.....	۱۴۶
- ذکر تفویض منصب وزارت اعظم و لقب اعتمادالدوله به جناب میرزا محمد شفیع اصفهانی ثم دارالمرزی و عزم شاهنشاه معظّم به ارباع ارم توام مشا و زیار و لارو وقوع اخبار مخالفت حسین قلی خان ناهموار در دوم بار.....	۱۵۰
- ذکر موجبات فتنه حسین قلی خان [در] نوبت ثانی و دفع آن سرگردان وادی حیرانی در کمال آسانی از حرکت رایات ظفر مبانی.....	۱۵۳
- ذکر حرکت موکب شاهنشاه آفاق به صوب عراق و دفع فتنه حسین قلی خان پر نفاق از تأییدات حضرت قاسم الارزاق.....	۱۵۶
- ذکر شتافتن اللهیارخان قلیچی به دربار آسمان مدار و حکومت محمد تقی خان قپاخلوی قاجار در سبزوار.....	۱۶۰
بخش ۵	۱۶۲
- بهاریه سال نیکو مآل ایت ئیل ترکی مطابق با سنه یکهزار و دویست و شانزده هجری و جلوس صاحقران رشید بر تخت خورشید و عزیمت [به] خراسان در نوبت ثالث و رجعت به دارالخلافه طهران.....	۱۶۲
- آرایش سورپرسور نواب نایب السلطنه العلیه عباس میرزا.....	۱۶۵
- ذکر قضیه هائله کربلای معلی از ظلم سعود نامسعود روسياه و اهتمام شاهنشاه آگاه در دفع آن فتنه ساز گمراه.....	۱۶۸

- ذکر تسلّط محمود میرزای افغان بر برادر خود شاه زمان و آمدن قیصر میرزا به دربار دولت ابدارکان.....	۱۷۲
بخش ۶.....	۱۷۴
- بهاریه سال نیکو مآل تنگوزئیل مطابق با سنّه یکهزار و دویست و هفده هجری و دعوت نواب نایب‌السلطنه عباس میرزا شاهنشاه آگاه در سرای خویش.....	۱۷۴
- ذکر عزیمت رایات ظفر نشان به صوب گرگان و گرفتن گروگان از ترکمانان واقعه در آن مکان و رجعت به دارالخلافه طهران.....	۱۷۴
- ذکر تسخیر قلعه مشهد مقدس و گرفتاری نادر میرزای اخرس و سیاست او در حضور سرکار قدر اقتدار اقدس.....	۱۷۷
فصل سوم: جنگهای ایران و روسیه.....	۱۸۱
بخش ۱.....	۱۸۳
- بهاریه سال نیکو مآل سیچقان ئیل خیریت دلیل مطابق با سنّه یکهزار و دویست و هجده هجری [قمری] و خبر مداخلت [کشور] روسیه روسیه در ولایت گنجه و ایالت حسن علی میرزا و ابراهیم خان در طهران و کرمان.....	۱۸۳
- ذکر شمه [ای] از اوضاع مملکت و سلطنت روسیه بی‌ایمان و سبب مداخلت ایشان در ملک ایران و تسخیر ولایت گنجه و قتل جواد خان زیاد لوی قاجار.....	۱۸۶
- ذکر مراوده محمدخان قاجار حاکم ایروان با روسیه بی‌ایمان و مأموریت نواب نایب‌السلطنه العلیه عباس میرزا به استمالت محمدخان نادان و حرکت رایات ظفر نشان به سلطانیه و آن سامان.....	۱۹۴
- ذکر قتل حاجی خلیل خان سفیر دولت ایران در بندر بمبی هندوستان و آمدن ایلچی دولت کمپنی به عذر خواهی آن و سفارت محمدنبی خان در عوض مشارالیه به آن سامان.....	۱۹۶
- ذکر حرکت نواب نایب‌السلطنه به صوب ایروان و مجادله او با طایفه روسیه بی‌ایمان و قایع اتفاقیه در آن عهد و اوان.....	۲۰۰

- ذکر و حشت محمد خان از طایفه روس و توسل او به دولت ابد مأتوس و جسارت ایشپیخدار به محاصره قلعه ایروان و مجادله او با نوّاب ولیعهد دوران.....	۲۰۳
- ذکر حرکت موکب اعلی از چمن سلطانیه و صادرات عرض راه و شبیخون بردن به معسکر روسیه روسیه و تلافی آن قوم حال تباہ و مراجعت بدون مرام و دلخواه.....	۲۰۶
- ذکر انسداد معابر و قطع آذوقه از روسیه و گرفتاری جمیع از ایشان و فرار ایشپیخدار و آمدن محمد خان حاکم ایروان و رجعت به طهران.....	۲۰۹
- ذکر ورود فرستادگان امیر ناصرالدین توره اوزبک شاهزاده ماوراءالنهر.....	۲۱۳
- ذکر بروز مخالفت محمد خان نهی غلیچائی افغان در سرحدات کرمان و سیستان و تعیین نوروزخان قاجار به دفع آن.....	۲۱۵
بخش ۲.....	۲۱۷
- بهاریه سال فرخ مآل اودئیل ترکی مطابق با سنّه یکهزار و دویست و نوزده هجری [فمری] و عزیمت موکب مظفر به جانب مملکت باخترا و اعلام بعضی احکام و خبر ۲۱۷.....	
- ذکر تعیین نوّاب نایب السلطنه عباس میرزا به مجادله روس و حرکت به جانب منزل تحت طاؤس و برخی اوضاع نامأتوس از وقایع روس منحوس	۲۲۰
- ذکر مجادله نوّاب نایب السلطنه با بولکونوک روسی و انجام کار بولکونوک روسی از تأثیر سپهر آبنوسی.....	۲۲۳
- ذکر اخبار فتوحاتی که در منزل تحت طاؤس از اطراف رسید و موجب سرور و انبساط خاطر همایون گردید.....	۲۲۵
- ذکر دعوای نوّاب نایب السلطنه و اسماعیل خان در عرض راه گنجه با گروه فجره و تفویض ایالت مملکت آذربایجان با آن شاهزاده جهان و اوضاع اصلاحندوز و ورود به اوجان.....	۲۲۸
- ذکر ورود احمد چلبی باب العرب از بغداد به چمن او جان آذربایجان و داستان عبدالرحمن پاشای بابان و رجعت موکب ظفر نشان به دارالخلافه طهران.....	۲۳۱

- ذکر سور با سرور نواب شاهزاده فرخ لقا حسین علی میرزا.....	۲۳۳
- ذکر اوضاعی که بعد از حرکت موکب ظفر بنیاد در آذربایجان رخ داد، خاصه قتل ایشپیخر بدنهاد.....	۲۳۶
بخش ۳	
- بهاریه سال فرخ مآل بارس ئیل ترکی مطابق با سنہ یکهزار و دویست و بیست و یک هجری و کیفیت تفویض منصب جلیل استیفای ممالک و حرکت به چمن سلطانیه و احضار سردار خراسان و مأموریت سرداری جدید به آن سامان خورشید فروزان	۲۴۲
- ذکر شمه [ای] از احوال و اوضاع مملکت فرانسه و سبب دوستی و مراوده ایشان با دولت علیه ایران و آمدن موسی ژوبر سفیر و تعیین میرزا محمد رضای منشی قزوینی به سفارت آن کشور بی نظری.....	۲۴۴
- ذکر قتل ابراهیم خلیل خان در قرایب و اختلال کار آنجا و تعیین امرا و لشکر و احوال آن کشور	۲۴۸
- ذکر دارایی نواب محمد علی میرزا در سرحدات عراقین عرب و عجم و تاخت و تاز [یه] سرحد روم و سایر اوضاع آن مرز و بوم.....	۲۵۱
- ذکر دعوای سرداران این دولت علیه با سلیمان پاشای کهیا و گرفتاری او به کمند غازیان توانا و عزیمت جناب مجتهد زمان شیخ محمد جعفر نجفی به شفاعت آن نادان و سایر اوضاع آن سامان	۲۵۳
- ذکر تسلط جماعت روسیه از روی تغلب به ولایات مخصوصیه از آذربایجان و سرداری و ایالت حسین خان قاجار قزوینی در آذربایجان و ایران	۲۵۷
بخش ۴	
- بهاریه سال فرخ فال توشقان ئیل ترکی مطابق با سنہ یکهزار و دویست و بیست و دو هجری و عزیمت موکب علیه به چمن سلطانیه	۲۶۰
- ذکر مأموریت غراف گداویج به سرداری گرجستانات و طلب مصالحه از دولت علیه از فرط نیرنچات و تعیین لشکر به محافظت ایروان و آن صفحات	۲۶۱